

Neplatená práca v slovenských domácnostiach – výskum, výsledky a súvislosti¹

Marian Kika² – Miriam Martinkovičová³

Katedra ekonómie, Ekonomická fakulta UMB, Banská Bystrica

Unpaid Work in Slovak Households – Research, Results and Correlations. The presented article focuses on the work, namely on the unpaid work in the household. The unpaid work in this form represents relatively new topic. Work as a fundamental inseparable and for many people also the self-evident part of their lives stands for multidimensional phenomenon and therefore it has been a subject of interest of several scientific disciplines. Under influence of globalization especially of modernisation the work changes all the time and it is necessary to catch and interpret its newest processes of change, its new shapes, presuppositions and sequelae. The interdisciplinary approach is applied where there also the sociology has its place. The contribution offers a cross-sectional view on the research of the unpaid work in Slovak republic. It presents the most important results concerning the volume and structure of unpaid work and its predetermined share on GNP and at the same time it offers suggestive international comparison of this phenomenon. Except of the economic dimensions the authors identify also the crucial non-economic determinants of the unpaid work occurrence in the Slovak households in the form of motives and attitudes of family members. The force and social value of this motives and attitudes influence another factors of the occurrence and duration of the unpaid work.
Sociológia 2015, Vol. 47 (No. 5: 474-503)

Key words: *unpaid work; structure of unpaid work; volume and measurement of unpaid work in the households; the social value of unpaid work; family; motives and attitudes to the unpaid work*

Charakteristika problematiky

Neplatená práca je jedným z neprehliadnutelných a špecifických druhov práce, ktorú môžeme na úvod pracovne charakterizovať ako prácu, za ktorú jej vykonávateľ/ka nedostáva mzdu. Existencia neplatenej práce v domácnostiach je svojím spôsobom paradoxný fenomén. Väčšina odbornej aj laickej verejnosti ho vníma a eviduje ako súčasť všeobecnej charakteristiky života domácností. Časť spoločenskovedne orientovanej komunity dokonca akceptuje prirodzenú a nevyhnutnú mieru jej výskytu v rodinnom prostredí. Z ekonomického hľadiska je tento jav vnímaný od samého začiatku kontroverzejšie. Je to preto, že objem neplatenej práce predstavuje finančne (peňažne) vyjadriteľnú položku, ktorá tým, že neprechádza oficiálnym trhom, chýba v národnom účtovníctve.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0935/13 „Neplatená práca ako potenciálny zdroj sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti a determinant individuálneho blahobytu“. EF UMB, 2015.

² Korešpondencia: PhDr. Marian Kika, PhD., Katedra ekonómie EF UMB, Tajovského 10, 975 90 Banská Bystrica, Slovenská republika. E-mail: marain.kika@umb.sk

³ Korešpondencia: Doc. PhDr. Miriam Martinkovičová, PhD., Katedra ekonómie EF UMB, Tajovského 10, 975 90 Banská Bystrica, Slovenská republika. E-mail: miriam.martinkovicova@umb.sk

Rovnako ako platenú, tak aj neplatenú prácu môžeme považovať za multi-dimenzionálny fenomén, na skúmaní ktorého sa podieľajú odborníci z viacerých vedných disciplín. Ich zámery i rozpracovávané aspekty sú rôznorodé. Tradičný a ťažiskový ekonomický aspekt, v ktorom prevládalo klasické chápanie práce len v súvislosti s produkciou tovarov a služieb, viacerí autori postupne prekročili a otvorili jej nové, širšie súvislosti a rozmery. Tie vychádzajú zo samotného procesu modernizácie západnej spoločnosti, ktorý v sebe zahŕňa viacero paralelne prebiehajúcich zmien v ekonomickej, technologickej, politickej, sociálnej a kultúrnej oblasti života spoločnosti a ktorý ovplyvňuje svet práce zásadným spôsobom. Ide predovšetkým o rastúce nároky na špecializáciu a profesionalizáciu výkonu práce, vzostup úrovne edukácie, rast príležitostí a možností uplatnenia sa na trhu práce, slobodné rozhodovanie sa o výbere zamestnania, možnosti migrácie za prácou, paralelné pracovné úväzky, posun od tzv. plynulej kariéry k prechodným zamestnaniam. Problémovo špecifickou oblasťou sa stal rozsiahly vstup žien do sveta práce, ktorý, minimálne z pohľadu feminizmu, upozornil na širší sociálny kontext pracovných úväzkov žien. Práve v dôsledku účasti žien na trhu práce dnes hovoríme o tzv. dvojitej záťaži žien, ktorej objavenie sa a pretrvávanie viedlo k tomu, že sa pri skúmaní práce väčší dôraz začal klásť na tie determinanty, ktoré významným spôsobom vplyvajú nielen na jej charakter a obsah, na podmienky a okolnosti výskytu neplatennej práce, ale aj na jej hodnotu. Rodové hľadisko tak zohralo významnú úlohu v procese aktualizácie diskurzu týkajúceho sa neplatennej práce, jeho aplikácia vo svete práce zvýšila komplexnosť vnímania, poznávania i hodnotenia práce. Rodový aspekt inicioval riešenie celého radu otázok typu zamestnanosť, rovnosť príležitostí na trhu práce, nerovnosti v odmeňovaní, špecifiká pracovných podmienok, pretrvávanie a prekonávanie rodových stereotypov, rodová socializácia, feminizácia pracovnej sily a v neposlednom rade aj problematiku zosúladovania pracovného a rodinného života.

Problematika neplatennej práce je prieniková oblasť záujmu mnohých vedných disciplín. Základné východiská jej skúmania však boli položené v ekonomickej teórii aj napriek tomu, že táto venuje ťažiskovú pozornosť predovšetkým otázkam platenej práce. Je to tak aj preto, že samotní ekonómovia sústreďujú svoj primárny záujem na kategóriu peňazí, vďaka ktorej je možné platenú prácu ako ekonomickú aktivitu človeka jednoduchšie analyzovať a merať. (Bruyn-Hundt 1996: 27) Neplatená práca je svojou podstatou, formami výskytu a neziskovým charakterom v ekonomickom slova zmysle ťažšie identifikovateľná a kvantifikovateľná. Pritom má rozsiahle makroekonomické aj mikroekonomické dôsledky. Predstavuje významnú časť ekonomiky, ktorej hodnota zvyšuje jej celkový výstup a pritom jej objem nie je zachytený v makroekonomickom ukazovateli HDP. Súhrnne povedané,

z makroekonomického pohľadu predstavuje neplatená práca hodnotu rovnako ako práca platená, len s tým rozdielom, že jej rozsah nie je započítaný do výkonu národnej ekonomiky. (Burda – Wyplosz 2013)

Napriek uvedeným skutočnostiam, v súčasnosti vzrastá potreba, či skôr nevyhnutnosť, venovať neplatenej práci koncentrovanejšiu pozornosť ako doteraz a to z niekoľkých dôvodov. Na pozadí prebiehajúcej globalizácie a integrácie, prinášajúcej kontroverzné formy hospodárskej, finančnej a spotrebiteľskej krízy, potrebujeme viac ako kedykoľvek predtým dôsledne poznať a merať skutočnú výkonnosť národných ekonomík, monitorovať tempá ekonomického rastu, tak z dôvodu komparácie dosiahnutých výsledkov medzi jednotlivými krajinami a ich regiónmi, ako aj z hľadiska predikcie vývoja a smerovania globálneho trhu a vitality globálnej ekonomiky. Práve HDP ostáva, aj napriek mnohým výhradám a pochybnostiam zo strany samotných ekonómov o jeho vhodnosti a adekvátnosti, ukazovateľom, vďaka ktorému sa takéto porovnaná uskutočňujú. Požiadavkou sa tak stáva potreba spresniť metodiku jeho výpočtu, pretože tento ukazovateľ zachytáva len ocenenú produkciu prechádzajúcu trhom. V tomto smere sa otvára priestor pre komplexné skúmanie práve neplatenej práce a to v najširších súvislostiach. Neplatená práca sa totiž svojimi konkvenciami dotýka nielen produkcie tovarov a služieb, ktoré neprechádzajú trhom, ale má svoje významné kultúrno-historické, sociálno-ekonomické, politické, rodové a etické dimenzie.

Prirodzene preto narastá potreba exaktnejšie vymedziť tento pojem. Jedným z prvých pokusov bolo definovanie neplatenej práce v roku 1993 pomocou Systému národných účtov Spojených národov ako práce, ktorá súvisí najmä s produkciou statkov a služieb domácností, ktoré neprechádzajú trhom, prípadne stanovisko Latigo – Neijwa (2005), ktorí za neplatenú prácu navrhli považovať všetky ekonomické činnosti, za ktoré človek nedostáva mzdu.

Picchiová (2003) za neplatenú prácu považuje každú prácu vynakladanú na zachovanie životného priestoru, na správu osobných vzťahov a na nákup a transformáciu komodít používaných v rámci rodiny ako doplnok k verejným statkom. K týmto prvkom pridáva aj starostlivosť o iné osoby.

Antonopoulos (2009) pod pojmom neplatená práca rozumie všetky ľudské činnosti považované za prácu (t.j. produktívne činnosti), za ktoré jednotlivec nedostáva mzdu. V najširšom chápaní môžu tieto aktivity zahŕňať aj neekonomickú produkciu, ale aj časť ekonomickej produkcie.

Skôr prakticko-aplikačne charakterizuje neplatenú prácu Glosár rodovej terminológie (2012). Ten v najširšom zmysle do neplatenej práce zahŕňa široký okruh činností mimo oficiálneho trhu práce, ktoré nie sú finančne odmeňované. Významnú časť ľudských potrieb uspokojujú práve výsledky neplatenej práce. V širšom vymedzení neplatená práca znamená akúkoľvek činnosť využívajúcu ekonomické zdroje na uspokojenie potrieb – prácu v domácnosti, starostlivosť

o dieťa a iné závislé osoby, dobrovoľnícku prácu, výpomoc v rodinnom podniku a pod.

Aj keď sa na prvý pohľad zdá, že jednotlivé prístupy sa v zásade zhodujú na vymedzení podstaty fenoménu neplatenj práce, tou je absencia peňažného vyjadrenia jej hodnoty nezachytená oficiálnym trhom, problémových rovín, v ktorých už nepanuje deklarovaná zhoda, je hneď niekoľko. Okrem neplatenj práce je totiž potrebné evidovať tzv. nezaplatenú prácu, teda pracovný výkon realizovaný obyčajne nad rámec vymedzeného pracovného času (tzv. nadčas), či v rámci „voľného“ času mimo pracoviska alebo na úkor voľnočasových aktivít pracovníka. Rovnako zaujímavou až ekonomicky citlivou kategóriou práce je neoficiálna práca, tzv. čierna práca, tieňová ekonomika či neformálny trh, prostredníctvom ktorého sú výsledky práce síce finančne ocenené, obyčajne však podhodnotené a tlačené na minimálne možné akceptovateľné peňažné hotovostné sumy, ktoré jej vykonávatelia oficiálne nepriznávajú a teda ani nezdaňujú. Paradoxne, práve takto zarobené peniaze v mnohých prípadoch tvoria na Slovensku jediný zdroj obživy a blahobytu celých rodín.

Skúmanie neplatenj práce doma a v zahraničí

Tak ako prevláda názorový pluralizmus v súvislosti s (ne)akceptáciou súčasnej podoby a výpočtu makroekonomického ukazovateľa, akým je HDP, či diferencované vymedzenie samotnej kategórie neplatená práca, rovnako nejednoznačné sú názory odborníkov na metódy jej skúmania, merania a vykazovania. Neplatená práca, aj napriek tomu, že je dlhodobo evidovaná, vykonávaná pravidelne, dennodenne, patrí medzi kategórie, ktoré jednotlivé krajiny monitorujú vskutku rôznorodo. Dôvodov je hneď niekoľko. Jej veľkosť v ekonomikách jednotlivých krajín nie je rovnaká, výrazne ju ovplyvňujú rôznorodé ekonomické, politické, legislatívne, demografické a sociologické faktory. Relatívne zjednotenou platformou na sledovanie jej výskytu v jednotlivých krajinách sú pravidelné výberové prieskumy štatistického zisťovania využitia času TUS (Time Use Survey). Ďalším zdrojom údajov, ktorý sa v súvislosti s výskumom neplatenj práce používa v rámci Európskej únie je HETUS (Harmonised European Time Use Survey), v prípade krajín OECD je to napríklad výskum Society at a Glance – OECD Social Indicators (2011). Medzi využívané zdroje údajov o neplatenj práci patria tiež realizované sociologické výskumy (Quality of Life Survey, International Social Survey Programme, European Value Study, Women in World 2010 – trends and Statistics), v rámci ktorých sa údaje o neplatenj práci dajú vygenerovať z množstva iných premenných, ktorým sa tieto širšie orientované výskumy primárne venujú.

Situácia týkajúca sa výskumu a merania objemu neplatenj práce na Slovensku je problematická. Ako v tejto súvislosti uvádzajú Kaščáková

a Nedelová (2014a), na Slovensku bol v roku 2006 pilotne overený prieskum využitia času TUS, ktorý umožňuje poznať rozloženie denného času a zistenie jeho štruktúry podľa jednotlivých vykonávaných činností, t.j. aj neplatenj práce. Pre nedostatok finančných prostriedkov potrebných na jeho realizovanie v našich podmienkach sa ďalší postup zhromažďovania údajov zastavil a v zisťovaní sa nepokračovalo. Niektoré údaje o neplatenj práci v Slovenskej republike však nachádzame napríklad v prácach: Cviková 2010; Filadelfiová 2010; Bútorová a kol. 2008; McCloughan et al. 2011, ktoré neplatenj práci nevenujú centrálnu pozornosť. Z uvedeného vyplýva, že na Slovensku doteraz neboli zhromaždené údaje týkajúce sa neplatenj práce na reprezentatívnej úrovni, v dôsledku čoho Slovensko doteraz absentuje v komparatívnych medzinárodných štúdiách sústreďujúcich sa na tento problém.

Úsilie o komplexné posúdenie problematiky neplatenj práce na Slovensku ako aj doplnenie chýbajúcich údajov týkajúcich sa neplatenj práce u nás, ktoré by boli zároveň využiteľné pre medzinárodné porovnania, viedlo k uskutočneniu primárneho výskumu, ktorý od roku 2010 kontinuálne realizuje interdisciplinárny tím odborníkov na EF UMB v Banskej Bystrici. Ide o dve na seba nadväzujúce grantové schémy, výskumný projekt VEGA 11/1141/11 „Trh práce v kontexte špecifik neplatenj práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku“, ktorého hlavná realizačná fáza sa uskutočnila v rokoch 2011 a 2012 a na tento projekt nadväzujúci aktuálny výskum VEGA 1/0935/13 „Neplatená práca ako potenciálny zdroj sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti a determinant individuálneho blahobytu“, v rámci ktorého hlavný výskum prebehol v roku 2014.

Snaha dodržiavať osvedčené metodologické zásady kladené na veľké, celoštátne a reprezentatívne výskumné aktivity si vyžiadali dôkladnú teoretickú prípravu a dôslednú realizáciu všetkých čiastkových činností. Celkový postup riešenia možno popísať ako postupnosť niekoľkých fáz. Aktivity prvej a druhej fázy mali kvalitatívny charakter, zostávajúce dve fázy majú skôr kvantitatívny rozmer.

Požiadavka projektívneho prístupu bola uplatnená predovšetkým v prvej fáze, kedy bol spracovaný Návrh vedeckého projektu, ktorého povinnou súčasťou bola aj konkretizácia postupu dosiahnutia vedeckých cieľov. V tejto časti sa rámcovo popísali zamýšľané teoretické a metodologické východiská riešenia, špecifikovali sa výskumné otázky i plánované metódy a postup riešenia vrátane časového harmonogramu a výstupov riešenia.

V druhej fáze, po schválení návrhu vedeckého projektu, pokračovali práce na podrobnom rozpracovaní teoretických východísk a aplikovateľných konceptov. Po posúdení existujúceho chápania a definovania základných pojmov a v snahe o ich využiteľnosť v slovenskom spoločensko-ekonomickom prostredí, sa tieto pojmy operacionálne definovali a previedli do zistiteľných

znakov. Ťažisková pozornosť bola venovaná formulovaniu základnej a odvodených otázok resp. formulovaniu hypotéz. Súčasne boli rozpracované a posúdené viaceré varianty použitia vhodnej techniky zberu primárnych dát vrátane spresnenia technicko-organizačných podmienok ich aplikácie.

V tretej fáze nadobudol výskumný postup už viac-menej kvantitatívny charakter. Formou predvýskumu bola overená vhodnosť pripravenej techniky zberu dát, spôsob jej distribúcie, zber a koncepcia spracovávania získaných údajov. Predvýskumu sa zúčastnilo 763 respondentov v 233 domácnostiach zo všetkých krajov Slovenska. Zapracovaním zistení z predvýskumu boli upravené niektoré časti v technike zberu dát v rámci hlavného výskumu. Dotazník v definitívnej verzii pozostával z 12 okruhov. Sedem okruhov sa týkalo členov domácnosti a päť okruhov sa viazalo na demografické a geografické znaky.

V rámci hlavného výskumu v roku 2012 bolo oslovených 1 564 domácností vo všetkých krajoch Slovenska a v nich 4 435 respondentov. V pokračovaní výskumného projektu v roku 2014 to bolo 1142 domácností. Získané empirické údaje boli spracovávané programom SPSS. (PASW Statistics 18) Pri testovaní bol použitý chí-kvadrát test dobrej zhody a hladina významnosti 0.05. Overenie reprezentatívnosti potvrdilo, že výber respondentov a aj výsledky sú reprezentatívne podľa troch znakov:

- podľa krajov tabuľka č. 1
(kódovanie podľa ŠÚ SR 1-BA, 2-TT, 3-TN, 4-NR, 5-ZA, 6-BB, 7-PO, 8-KE),
- podľa počtu členov domácnosti tabuľka č. 2
(kódovanie 1 – jednočlenná až 5 – päť a viac členná domácnosť)
- podľa pohlavia tabuľka č. 3
(kódovanie 1 – muž, 2 – žena)

Ciele prezentovaného výskumu neplatenej práce v podmienkach Slovenskej republiky boli predovšetkým ekonomické, a to tak v prípade prvého, ako aj druhého grantového projektu. Bolo to preto, že projektové prostriedky boli pridelené odborníkom pôsobiacim v oblasti ekonomických vied. Ťažiskovú výskumnú ambíciu riešiteľov môžeme bližšie charakterizovať v závislosti od definovaných vedeckých cieľov oboch projektov. V prvom išlo o úsilie kvantifikovať objem neplatenej práce v domácnostiach na Slovensku. Pretože išlo o prvý výskum takéhoto zamerania a rozsahu u nás, jeho výsledky aj vďaka zachovaniu medzinárodne akceptovanej metodiky skúmania umožňujú uskutočniť dôležitú komparáciu skúmanej problematiky neplatenej práce, tak v rámci krajín OECD ako aj EÚ, kde sa už táto problematika sleduje dlhší čas. Podstatným výsledkom tejto fázy zisťovania je informácia o veľkosti a tiež štruktúre týždenného objemu neplatenej práce slovenských domácností. Získané údaje, prepočítané na celú populáciu a rok, kvantifikujú hodnotu neplatenej práce vytvorenej v domácnostiach a jej podiel na celkovom objeme HDP vytvoreného na Slovensku v roku 2012. Tieto údaje majú svoju výz-

namnú hodnotu predovšetkým z makroekonomického a národohospodárskeho hľadiska. Pomáhajú vytvoriť reálnejší a komplexnejší obraz o celkovej výkonnosti oficiálnej a časti neoficiálnej ekonomiky krajiny. Vo svojej hlbšej štruktúre okrem ekonomických údajov o domácnostiach a ich členoch poskytujú dôležité socio-demografické charakteristiky respondentov, ktoré pomáhajú identifikovať faktory ovplyvňujúce veľkosť neplatenj práce u nás. Hlavné hypotézy tejto etapy výskumu overovali, či má štruktúra a rozsah neplatenj práce u nás podobný charakter ako v ostatných, porovnateľných krajinách, či sa na jej uskutočňovaní podieľajú viac ženy ako muži a či najväčší rozsah neplatenj práce prevažuje v domácnostiach s deťmi.

Tabuľka č. 1: **Počet respondentov podľa krajov**

Kraj	Pozorovaný počet	Očakávaný počet	Rozdiel
Bratislavský	488	495,3	-7,3
Trnavský	428	455,5	-27,5
Trenčiansky	503	486,5	16,5
Nitriansky	555	566,1	-11,1
Žilinský	567	566,1	,9
Banskobystrický	541	539,6	1,4
Prešovský	696	667,8	28,2
Košický	649	650,1	-1,1
Celkom	4427		

Tabuľka č. 2: **Štruktúra respondentov podľa počtu členov domácnosti**

Počet členov	Počet domácností	Percentuálny podiel	Platný podiel	Kumulatívny podiel
1	368	23,5	23,5	23,5
2	343	21,9	21,9	45,5
3	323	20,7	20,7	66,1
4	333	21,3	21,3	87,4
5	197	12,6	12,6	100,0
Celkom	1564	100,0	100,0	

Tabuľka č. 3: **Zloženie respondentov podľa pohlavia**

Pohlavie	Pozorovaný počet	Očakávaný počet	Rozdiel
muž	2108	2150,0	-42,0
žena	2325	2283,0	42,0
Celkom	4433		

Zdroj: VEGA 11/1141/11 „Trh práce v kontexte špecifik neplatenj práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku“, EF UMB, Banská Bystrica, 2012.

Uvedené hypotézy vychádzali z predpokladu, že ekonomické determinanty výskytu neplatenj práce v slovenských domácnostiach (región, miera nezamestnanosti, príjem domácností, počet členov domácnosti, trhová cena

adekvátnych substitútov, dostupnosť tovarov a služieb na trhu) budú významným spôsobom ovplyvňovať jej objem a štruktúru. Pridanou hodnotou realizovaného výskumu je paralelné sledovanie vplyvu mimoekonomických determinantov pretrvávania neplatennej práce (motívy vedúce k vykonávaniu neplatennej práce, postoje k nej, vzťah jednotlivých členov domácností k neplatennej práci, očakávania súvisiace s jej zachovaním prípadne znižovaním jej rozsahu v budúcnosti). Zistenia výskumu priniesli zaujímavé poznanie, ktoré pripisuje práve neekonomickým a sociálnym dimenziám neplatennej práce paradoxne väčší význam, ako sa pôvodne predpokladalo. Zároveň tým upozorňuje na potrebu korigovať existujúcu predstavu o vzájomnom vzťahu a podmienenosti oboch dimenzií neplatennej práce (ekonomickej a neekonomickej) minimálne v prospech ich vyvážení.

Druhá grantová schéma bola schválená s ťažiskovým cieľom koncentrovať pozornosť na skúmanie možností a determinantov využívania/nevyužívania trhových substitútov neplatennej práce zo strany domácností. Úlohou bolo monitorovať a posúdiť dopyt po produktoch a službách, ktoré by mohol ponúkať oficiálny trh. Toto, opäť primárne ekonomické ukotvenie výskumu, bolo podmienené vedeckou hypotézou, ktorá vychádzala z predpokladu, že v prípade dostupnosti trhových substitútov (cena, kvalita, sortiment, vzdialenosť, množstvo), budú slovenské domácnosti prejavovať záujem o ich využitie, čo sa následne prejaví znížením objemu neplatennej práce v rodinnom prostredí a v neposlednom rade, takto zvýšený dopyt bude stimulovať tvorbu nových pracovných príležitostí. Tie sú vítané hlavne v regiónoch s vysokou mierou nezamestnanosti. Aj v tomto prípade výskum potvrdil výrazný vplyv neekonomických faktorov (vzťahy v rodine, výchovný vzor pre deti, nadobúdanie zručností a skúseností, odovzdávanie generačných zvyklostí, dodržiavanie tradícií) pri rozhodovaní sa členov slovenských domácností o využívaní trhových substitútov neplatennej práce.

Uvedené skutočnosti, poukazujúce na dôležitosť celého spektra sociálnych, demografických, rodinných, vzťahových, generačných, tradicionalistických či etických faktorov, ktoré vedú k vykonávaniu jednotlivých činností neplatennej práce v slovenských domácnostiach, umožňujú považovať tento fenomén za významný sociologický jav, ktorý spodobuje každodenný život slovenských rodín.

Metodika merania a kategorizácia činností neplatennej práce

Podstata merania hodnoty neplatennej práce je založená na premise finančného ocenenia. Na jej meranie je možné použiť dve metódy: inputovú a outputovú. Pri použití outputovej metódy sa priraduje finančná hodnota domácej produkcie, ktorá bola vyprodukovaná pomocou neplatennej práce. Na ocenenie sa používajú trhové ceny dostupných substitútov tovarov a služieb, ktoré sa

produkuje v domácnostiach. Pre absenciu údajov o množstve outputov vyprodukovaných v domácnostiach, ako aj pre problém jednoznačného vymedzenia výsledkov niektorých služieb (napr. výchova detí, starostlivosť o seniorov), je tento postup výpočtu veľkosti neplatnej práce značne problematický a takto získané výsledky sú neúplné a skresľujúce. V prípade inputovej metódy je potrebné prijať predpoklad, že hodnota tovarov a služieb vyprodukovaná v domácnosti sa rovná nákladom na jej produkciu. Napriek tomu, že produkcia domácností, ktorá neprechádza oficiálnym trhom, vyžaduje aj ďalšie vstupy, nielen prácu, berie sa do úvahy len práca, ktorá sa následne ohodnotí. (Považanová – Paľa 2011)

V prípade primárneho výskumu neplatnej práce v podmienkach slovenských domácností bola zvolená inputová metóda. Preto bolo potrebné oceniť všetky druhy činností tvoriacich neplatenú prácu v domácnosti priemernou hrubou mesačnou mzdou za porovnateľné činnosti v národnom hospodárstve SR podľa Klasifikácie zamestnaní (KZAM) postupne za roky 2010 a 2011 podľa dostupnosti údajov. Dobrovoľnícka činnosť bola ocenená priemernou hodinovou mzdou za všetky činnosti tvoriace neplatenú prácu v domácnosti. (Kaščáková – Nedelová 2014)

V snahe získať reprezentatívne výsledky za Slovenskú republiku a spracovať databázu údajov využiteľnú v rámci medzinárodných výskumov neplatennej práce v jednotlivých krajinách, riešiteľský tím prevzal metodiku merania neplatennej práce podľa štúdie OECD (2011) a Miranda (2011). Podstata uvedenej metodiky spočíva v tom, že pri skúmaní množstva času venovaného neplatennej práci je potrebné takto strávený čas rozdeliť do určitých konkrétnych kategórií, teda štrukturovať neplatenú prácu do podoby jednotlivých činností a aktivít. Citovaná štúdia rozdeľuje čas na tieto kategórie: neplatená práca, platená práca alebo štúdium, osobná starostlivosť, voľný čas, a iné aktivity. Neplatená práca zahŕňa aktivity, ku ktorým patria rutinné práce v domácnosti, ako napríklad varenie, pranie, žehlenie a pod., starostlivosť o deti a ostatných členov a nečlenov domácnosti, dobrovoľníctvo a nakupovanie. Platená práca a štúdium zahŕňa čas strávený v zamestnaní na plný, alebo čiastočný úväzok, prácu v rodinných podnikoch, alebo farmách, prestávky v zamestnaní, čas strávený hľadaním zamestnania, ako aj čas venovaný vzdelávaniu a domácim úlohám. Osobná starostlivosť zahŕňa spanie, jedenie a pitie a ostatné domáce, zdravotné a osobné služby. Voľný čas zahŕňa venovanie sa koníčkum, pozeranie televízie, používanie počítača, športové aktivity, návštevu kultúrnych podujatí, stretnutia s priateľmi a rodinou a pod. Ostatné činnosti zahŕňujú napr. náboženské aktivity a pod. (Považanová – Nedelová 2012) Kategorizácia jednotlivých činností neplatennej práce použitá v primárnom výskume je znázornená v tabuľke č. 4.

Tabuľka č. 4: **Kategórie neplatennej práce**

Druh činnosti	Stručný popis činnosti
1 Príprava jedál	Príprava jedál a občerstvenia, umývanie riadu, prestieranie a ďalšia činnosť súvisiaca s prípravou jedál
2 Domáce práce - upratovanie	Údržba domácnosti, upratovanie, čistenie, kúrenie, nosenie vody, úprava a údržba pozemku okolo domu, ďalšia údržba domácnosti
3 Výroba a údržba textílií	Pranie, žehlenie, starostlivosť o odev, topánky, výroba textilu, ručné práce a ďalšia výroba a starostlivosť o textílie a obuv
4 Záhradkárstvo a starostlivosť o zvieratá	Pestovanie úžitkových a okrasných rastlín, chov hospodárskych zvierat a starostlivosť o domácich miláčikov a pod.
5 Výstavba a rekonštrukcie	Výstavba a oprava domu, oprava zariadenia, nábytku, oprava a údržba automobilu, výroba náradia do domácnosti, ďalšia výstavba a služby
6 Nakupovanie a služby	Nákupy tovarov a kapitálu, komerčné, administratívne, zdravotnícke, veterinárne, ďalšie osobné služby a ďalšie nákupy
7 Starostlivosť o deti	Fyzická starostlivosť, dozor (dohľad), čítanie, hranie, rozprávanie sa s deťmi, učenie a sprievod dieťaťa, navštevovanie školy, jasí, ďalšie činnosti starostlivosti o dieťa
8 Starostlivosť o dospelých	Fyzická starostlivosť a pomoc závislému (invalidnému) dospelému členovi domácnosti, iná pomoc takémuto človeku
9 Dobrovoľníctvo	Dobrovoľníctvo je slobodne zvolená činnosť v prospech iných, vykonávaná bez nároku na odmenu

Zdroj: European Communities 2009.

Vybrané výsledky výskumu neplatennej práce

Výsledky výskumu prezentujeme prostredníctvom overených hypotéz, ktoré mali ekonomický a neekonomický charakter. Hlavné ekonomické hypotézy boli:

H1: predpokladáme, že v slovenských domácnostiach venujú ľudia neplatennej práci priemerne týždenne viac ako 20 hodín,

H2: predpokladáme, že neplatennej práci sa v priemere týždenne venujú viac ženy ako muži,

H3: predpokladáme, že najväčší rozsah neplatennej práce bude v domácnostiach, kde sú deti do 15 rokov.

Spracovanie a vyhodnotenie primárnych empirických dát potvrdilo prvú hypotézu. Priemerný týždenný rozsah neplatennej práce bol v slovenských domácnostiach 25,8 hodín, čo je približne 3,7 hodín (222) minút denne. Zistené hodnoty sú (na základe TUS zisťovania) porovnateľné s údajmi z iných členských štátov OECD. V 29 skúmaných krajinách ľudia trávia v priemere 3,4 hodiny vykonávaním neplatennej práce denne, čo v prepočte týždenne predstavuje 23,8 hodín. Slovensko sa tak v porovnaní celkového objemu neplatennej práce nachádza mierne nad priemerom štátov OECD. Podobné výsledky sú zaznamenané napríklad v Holandsku a na Novom Zélande. Zo

stredoeurópskeho priestoru dosahuje veľmi podobné hodnoty denného objemu neplatennej práce napríklad Poľsko (229 minút). Treba však zdôrazniť, že medzi jednotlivými krajinami sú v tomto smere výrazné diferencie. Najviac času venujú neplatennej práci Mexičania (4,2 hodiny denne) a najmenej ľudia žijúci v Japonsku, Kórei a Číne (2,4 – 2,7 hodiny denne). Pri interpretácii rozptylu zistených hodnôt treba rozhodne brať do úvahy historické a kultúrne špecifiká jednotlivých krajín. (Považanová – Nedelová 2012) Detailnejšiu štruktúru a podiel jednotlivých kategórií neplatennej práce na jej priemernom týždennom objeme zachytáva tabuľka č. 5.

Tabuľka č. 5: **Týždenný objem neplatennej práce podľa kategórií** (v hodinách)

	Príprava jedál	Domáce práce – upratovanie	Výroba a údržba textílií	Okrasné rastliny	Domáci miláčikovia	Oprava a údržba	Nakupovanie a služby
Počet platných	860	859	849	826	813	822	858
Počet chýbajúcich	1	2	12	35	48	39	3
Priemer	12,287	9,523	3,749	3,560	4,0646	2,1058	7,6713

Starostlivosť o deti	Starostlivosť o dospelých	Dobrovoľnícka práca	Úžitkové rastliny	Hospodárske zvieratá	Výstavba /rekonštrukcia	Neplatená práca celkom týždenne
776	759	758	804	760	773	860
85	102	103	57	101	88	1
11,913	2,3332	,6367	3,1173	1,7234	1,6476	61,718

Zdroj: VEGA 11/1141/11 „Trh práce v kontexte špecifik neplatennej práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku“, EF UMB, Banská Bystrica, 2012.

Jedným z ambiciózných cieľov realizovaného empirického výskumu bolo pokúsiť sa identifikovať aj podiel neplatennej práce v slovenských domácnostiach na HDP Slovenska, pretože tento údaj o neplatennej práci nebol doteraz na Slovensku sledovaný ani známy. Čo sa týka odhadu tejto hodnoty z hľadiska jej percentuálneho podielu na HDP, svetové štatistiky sa pohybujú medzi 35 % – 55 %. (Goldschmidt-Clermont – Pagnossin-Aligisakis 1995)

Pri použití metodiky výpočtu hrubej priemernej mesačnej mzdy vo vybraných kategóriách zamestnaní v roku 2011 a informácie o objeme HDP za rok 2012 výskum zistil, že podiel neplatennej práce v domácnostiach na Slovensku na objeme vytvoreného HDP predstavoval v roku 2012 bez trhových činností (chov hospodárskych zvierat, pestovanie úžitkových rastlín, výstavba a rekonštrukcie) 27,5 % a so započítaním trhových činností 31,3 %. (Kaščáková – Nedelová 2014)

Ďalšia hypotéza sa zameriavala na problematiku nerovnomerného podielu žien a mužov na vykonávaní neplatennej práce v domácnostiach. Dostupné medzinárodné výskumy potvrdzujú väčšiu participáciu žien ako mužov, no v podmienkach Slovenska neboli sledované hodnoty v takto zvolenej štruktúre kategórií neplatennej práce doteraz kvantifikované. Výsledky výskumu potvrdili druhý výskumný predpoklad a stále pretrvávajúci trend výraznejšieho zapájania sa žien do týchto činností, ako ukazuje tabuľka č. 6.

Tabuľka č. 6: Neplatená práca podľa pohlavia

Pohlavie		Prípra- va jedál	Domáce práce – upratovanie	Výroba a údržba textílií	Okrasné rastliny	Domáci miláčikovia	Oprava a údržba	Nákupy a služby
Muž	Počet platných	1831	1831	1831	1831	1831	1831	1831
	Počet chýbajúcich	14	14	14	14	14	14	14
	Priemer	3,28	2,99	0,48	0,80	1,68	2,06	2,52
	Smerodajná odchýlka	3,735	3,834	1,206	2,874	4,982	3,261	2,553
Žena	Počet platných	2115	2115	2115	2115	2115	2115	2115
	Počet chýbajúcich	9	9	9	9	9	9	9
	Priemer	8,53	6,03	2,87	1,41	1,75	0,26	3,63
	Smerodajná odchýlka	6,592	4,994	3,352	2,624	5,023	,810	2,963

Pohlavie		Úžitkové rastliny	Hospodárs ke. zvieratá	Výstavba a rekonštruk cie	Starostli- vosť o deti	Starostli- vosť o dospelý ch	Dobrovoľn ícka práca	Neplatená práca celkom týždenne
Muž	Počet platných	1845	1845	1845	1845	1845	1845	1845
	Počet chýbajúcich	0	0	0	0	0	0	0
	Priemer	1,43	0,93	0,97	3,29	0,68	0,39	21,41
	Smerodajná odchýlka	3,165	3,127	2,902	9,585	3,240	2,053	20,22623
Žena	Počet platných	2124	2124	2124	2124	2124	2124	2124
	Počet chýbajúcich	0	0	0	0	0	0	0
	Priemer	1,53	0,56	0,28	6,96	1,50	0,38	35,58
	Smerodajná odchýlka	2,926	2,141	1,432	19,016	7,973	2,894	31,21608

Zdroj: VEGA 11/1141/11 „Trh práce v kontexte špecifik neplatennej práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku“, EF UMB, Banská Bystrica, 2012.

Poslednú overovanú ekonomickú hypotézu, že prítomnosť detí do 15 rokov v domácnosti znamená viac času venovaného neplatennej práci, výskum rovnako potvrdil. (Považanová – Nedelová 2012) Platí to z hľadiska objemu času, ktorý dospelí členovia domácnosti venujú kategórii Starostlivosť o deti,

kde priemerný týždenný objem v hodinách predstavuje 11,913 hod./týždenne, čo je po kategórii Príprava jedál (12,287 hod./týždenne) druhá najvyššia hodnota. Zároveň spracované dáta potvrdili, že práve v prípade tejto kategórie neplatennej práce sa prejavuje najvýraznejší rozdiel v účasti oboch pohlaví na jej vykonávaní (ženy 19,016 hod./týždenne a muži 9,585 hod./týždenne).

Veľkosť neplatennej práce v domácnostiach z hľadiska jej týždenného objemu, ako aj jej podiel na HDP národných ekonomík naznačujú, že jej existencia je neprehliadnuteľná a vyžaduje si naozaj väčšiu a koncentrovanú pozornosť. V tejto súvislosti zaznieva niekoľko zásadných otázok: Prečo domácnosti vynakladajú také množstvo času, energie, rodinného a životného priestoru, schopností a zručností na jej vykonávanie? Aké sú hlavné motívy, dôvody či determinanty v najširšom slova zmysle, ktoré ovplyvňujú rozsah a formy jej existencie? Odpovede na tieto otázky nemajú, ako to potvrdili aj výsledky výskumu, jednoznačne len ekonomický rozmer. Skúmanie fenoménu neplatennej práce poukazuje na potrebu reálneho interdisciplinárneho prístupu. Samotná problematika neplatennej práce je totiž až prekvapujúco širokospektrálna. Identifikovať sa dá len na základe zohľadnenia množstva faktorov, ktoré oscilujú od historických, kultúrnych, demografických, rodových, sociálnych, psychologických, etických, ekonomických až po politické determinanty jej pretrvávania v súčasnosti. Inými slovami povedané, existencia jednotlivých foriem neplatennej práce v domácnostiach má svoje ekonomické ako aj mimoekonomické dimenzie. Vzájomné ovplyvňovanie sa týchto dvoch dimenzií neplatennej práce je evidentné a poskytuje dostatočný výskumný priestor zohľadňujúci uvedenú závislosť pre čo najkomplexnejšie pochopenie jej samotnej podstaty. Možno dokonca konštatovať, a realizované výskumy to potvrdzujú, že samostatne skúmať ekonomické a mimoekonomické determinanty neplatennej práce v domácnostiach ani nie je možné. Aj v prípade, že zameriame svoju pozornosť na čo najrealistickejší výpočet objemu jednotlivých druhov neplatennej práce v konkrétnom časovom intervale (deň, týždeň, sezóna) na domácnosť a využijeme k tomu adekvátne ekonometrické techniky a metódy, nevyhneme sa potrebe zohľadniť pritom typ domácnosti, počet členov domácnosti, vekovú štruktúru jej príslušníkov, generačné vzťahy vo vnútri rodiny, status aktivity jej jednotlivých príslušníkov, príjmovú kategorizáciu dospelých členov, počet vyživovaných detí až po umiestnenie domácnosti v mestskom či vidieckom prostredí prípadne regiónu.

Okrem týchto faktorov je tiež nevyhnutné brať do úvahy aj na prvý pohľad menej dôležité kritériá, ktoré však paradoxne objem neplatennej práce, rozsah jej výskytu a tendenciu jej pretrvávania v rodinách ovplyvňujú významnejšie, ako by sme predpokladali. Patria k nim motívy a dôvody vedúce k neplatennej práci, postoje k jednotlivým druhom neplatennej práce, podiel jednotlivých členov domácnosti na ich vykonávaní, rolové správanie a očakávania rodinných

príslušníkov, zapájanie detí do domácich prác, medzigeneračné odovzdávanie skúseností, zachovávanie tradícií a zvykov vo vnútri rodinnej komunity, kreovanie a udržiavanie istej úrovne rodinnej intimity, dôvernosti, solidarity a vzájomnej pomoci, až po vytváranie sociálnych vzorcov správania a noriem ich rešpektovania a následného dodržiavania aj v širšom spoločenskom prostredí mimo rodiny (susedia, miestna komunita, škola, iné verejné, štátne a súkromné inštitúcie, pracovný kolektív). Všetky uvedené hľadiská a súvislosti pomáhajú poodhaliť a pochopiť každodenné rodinné rituály a postupy formovania, udržiavania a rozvíjania rodinného života a vzťahov medzi členmi domácnosti, čím zároveň dovoľujú spoznať hĺbku a silu ukotvenia jednotlivých druhov neplatennej práce a predikovať možné perspektívy vývoja jej rozsahu a objemu v budúcnosti.

Môžeme preto konštatovať, že neplatená práca má svoju významnú ekonomickú ale aj nezanedbateľnú sociálnu hodnotu. Tá síce nemá kvantifikovateľne vyjadriteľnú podobu, na druhej strane nám však dovoľuje detailnejšie spoznať kvalitatívne charakteristiky života rodín a zabezpečovania chodu domácností. Túto skutočnosť zohľadňuje aj odborná literatúra, publikované štúdie a analýzy, ktoré môžeme zaradiť do niekoľkých tematických oblastí. Medzi štúdie a výskumné projekty, ktoré cielene monitorujú problematiku neplatennej práce v jej naznačenej komplexite patria tie, ktoré vychádzajú zo skúmania rodiny ako nezastupiteľnej sociálnej inštitúcie, prechádzajúcej v posledných desaťročiach výraznými zmenami. Na pozadí prebiehajúcich ekonomických, sociálnych, politických a ideologických turbulencií monitorujú dopad týchto faktorov na samotnú štruktúru a stabilitu rodiny, dynamiku a demografiu jej života a sociálne zmeny v rodinách. (Beck 2004; Hochschild 2003; Guráň et al. 1997; Chorvát 2002; Možný 2006; Ondrejko – Majerčíková 2006; Vaňo (ed.) 2007) Iný uhol pohľadu je genderové hľadisko pri skúmaní života rodiny z hľadiska prerozdelenia domácich prác a vykonávania povinností, vymedzenia kompetencií medzi partnermi či reflexie generačnej rodovej deľby práce. Tento aspekt skúmanej problematiky je dlhodobo zastúpený predovšetkým v zahraničnej literatúre. (Chapman 2004; Loutfi 2001; Hašková 2004; Chaloupková 2005; Bierzová 2006, Miranda 2011) Pozornosť venovaná tejto dimenzii rodinného života však v poslednom období rezonuje aj na Slovensku, dokladom čoho sú početné výstupy, štúdie a práce. (Bausová 2002; Klocoková 2004; Chorvát 2006; Pisár a kol. 2008; Filadelfiová 2010; Potančok 2010; Porubánová 2011) Spoločenské zmeny výrazným spôsobom zasahujú do tradičných konceptov fungovania rodiny a jej života aj v súvislosti s čoraz frekventovanejším prienikom žien na trh práce a ich kariérnym uplatnením sa v zamestnaní, mimo rodinu. Práve problematike zladenia pracovných a rodinných povinností či pracovného a rodinného života je venovaný relatívne široký priestor v odbornej literatúre, ktorá analyzuje problém dvojitej záťaže

žien (tzv. Dual-Career-Family či Double-Burden) a konzekvencie z nej vyplývajúce pre rodinný život zamestnaných žien. (Crompton – Lyonette 2005; Leahy – Doughney 2006; Kotowska 2011; Valentová 2004; Křížková et al. 2006; Bodnárová 2008; Křížková et al. 2008; Höhne – Kuchařová a kol. 2010; Fedáková 2011; Naser 2012; Lapiňová 2013)

V tomto kontexte bol v rámci realizovaného výskumu vytvorený priestor aj na skúmanie naznačených neekonomických dimenzií neplatenej práce a v súvislosti s tým boli formulované hypotézy neekonomického charakteru:

H1: Predpokladáme, že pri motivácii respondentov k neplatenej práci prevláda jej úloha výchovného vzoru a dôvody upevňovania vzťahov v rodine,

H2: Predpokladáme, že pri vykonávaní neplatenej práce v domácnosti respondentom najčastejšie pomáhajú rodinní príslušníci (partner, deti a rodičia),

H3: Predpokladáme, že u respondentov výskumu bude prevládať mienka, že podiel neplatenej práce v ich domácnosti sa bude v budúcnosti zväčšovať.

Najvýznamnejším determinantom, v rámci uskutočnených empirických výskumov, sa ukázala byť práve motivácia k neplatenej práci. (Martinkovičová – Kika 2012) Tá primárne ovplyvňuje celé spektrum faktorov jej vykonávania, od rozsahu, najfrekventovanejších foriem, využívania pomoci a účasti detí pri jej vykonávaní, až po zvažovanie možností využívania trhových substitútov alternujúcich jednotlivé činnosti neplatenej práce. Špecifikácia podstatných motívov neplatenej práce viedla k ich rozdeleniu do dvoch základných kategórií. Prvú kategóriu tvorili dôvody, ktoré majú tzv. sociálno-vzťahový rozmer a možno medzi ne zaradiť motívy, ktoré ovplyvňujú výskyt, rozsah a charakter neplatenej práce v domácnostiach na základe svojho prirodzeného, tradovaného zakotvenia vo vzájomných vzťahoch medzi členmi rodiny či širším rodinným zázemím (tradičné práce v domácnostiach, výchovný vzor a upevňovanie vzťahov v rodine, zmysluplné trávenie voľného času), prípadne inou sociálnou komunitou (prirodzená pomoc druhým – dobrovoľníctvo). Druhú skupinu motívov reprezentovali tie, ktoré majú ekonomicko-finančný charakter a týkajú sa trhových substitútov jednotlivých produktov a služieb, ktorých dostupnosť, kvalita a cena tiež výrazne ovplyvňuje rozhodovanie sa domácností o ich využívaní a nakupovaní (rovnaké služby a produkty na trhu sú drahé, sú menej kvalitné až nekvalitné, tieto služby a produkty sú na trhu nedostupné z dôvodu vzdialenosti, kapacity).

Tabuľka č. 7: **Preferované motívy neplatenej práce**

Motívy neplatenej práce	Priemerné poradie
Sú to tradičné práce v našej domácnosti	6,32
Tieto práce slúžia ako výchovný vzor a upevňujú vzťahy v našej domácnosti (rodine)	4,39
Považujem to za zmysluplné trávenie voľného času (je to moje hobby, forma vlastnej seberealizácie)	5,29
Tieto služby a produkty sú pre mňa na trhu drahé (finančne nedostupné)	3,78
Rovnaké produkty a služby na trhu sú menej kvalitné (nekvalitné)	2,94
Tieto služby a produkty sú na trhu nedostupné (vzdialenosť, kapacity a iné)	2,44
Tieto činnosti považujem za prirodzenú pomoc druhým (charita)	2,83

Zdroj: VEGA 11/1141/11 „Trh práce v kontexte špecifik neplatenej práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku“, EF UMB, Banská Bystrica, 2012.

Výskum potvrdil (tabuľka č. 7), že motívy so sociálno – vzťahovým efektom ovplyvňujú neplatenú prácu v slovenských rodinách výraznejšie ako ekonomicko-finančné dôvody. Toto poznanie zvyčajne pretrvávajúce a silu socio-kultúrnych modelov výchovy a vzorov v rodine ako dôležitý faktor spolunažívania a kreovania kvality rodinného prostredia, čo potvrdzujú aj iné realizované výskumy a štúdie. (Ondrejkovič – Majerčíková 2006; Rešovský 2011; Hardy et al. 2011) Preto môžeme konštatovať i očakávať, že tieto motívy budú aj naďalej vykazovať prirodzenú tendenciu k zotrvačnosti, pretože kultúrne vzory a tradície reflektujú dlhodobjší kultúrny horizont vývoja a sú samotným svojim zakotvením odolnejšie jednak voči vplyvom súčasnej kontroverznej (post)modernity, ako aj voči tlaku trhu, ktorý sa usiluje tzv. trhové diery v tomto smere kompenzovať svojou ponukou tovarov a služieb.

S problematikou motivácie úzko súvisí otázka postojov k neplatenej práci. Motivačne silné sociálne efekty neplatenej práce generujú kladné postoje k jej vykonávaniu, ktoré sa koncentrujú v pocitových pozíciách radosti a dobrovoľnosti tých, ktorí ju v rodinách uskutočňujú. Výskum zároveň potvrdil, že kladný vzťah k neplatenej práci v slovenských domácnostiach je častejší u žien ako u mužov. (Tabuľka č. 8)

Širšia interpretácia spracovaných výsledkov zároveň otvára priestor pre také chápanie kladného postoja k neplatenej práci, ktoré vedie k záveru, že ak človek niečo (jednotlivé druhy neplatenej práce) robí rád alebo dokonca dobrovoľne, má tendenciu a prirodzenú vnútornú potrebu, ktorá súvisí s pocitom napĺňania istých očakávaní, uspokojovaním potrieb starostlivosti o iných, preukazovaním šikovnosti a zručnosti pri domácich prácach, tieto činnosti naďalej vykonávať a ich výskyt podporovať. Väčšina z týchto aktivít, rodinných činností, pravidelných kolobehov (varenie, pranie, žehlenie, učenie sa s deťmi, pomoc v záhrade a iné) majú výrazne posilňujúci vzťahový charak-

ter a význam. Tieto činnosti pozitívne ovplyvňujú sociálne a rodinné vzťahy respondentov, tak z hľadiska kreovania výchovných vzorov, chápania ich miesta v rodine ako tradičných prác, či v kontexte zmysluplného trávenia voľného času v prostredí vlastnej rodiny.

Tabuľka č. 8: **Postoje k neplatenj práci podľa pohlavia**

			0 (negatívny)	1 (pozitívny)	Celkom
Pohlavie	muž	Počet	929	990	1919
		Podiel z celkového počtu odpovedí	22,6	24,1	46,7
	žena	Počet	837	1350	2187
		Podiel z celkového počtu odpovedí	20,4	32,9	53,3
Celkom		Počet	1766	2340	4106
		Podiel z celkového počtu odpovedí	43,0	57,0	100,0

Zdroj: VEGA 11/1141/11 „Trh práce v kontexte špecifik neplatenj práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku“, EF UMB, Banská Bystrica, 2012.

Tabuľka č. 9: **Pomoc pri neplatenj práci v domácnosti**

		Odpovede		
		Počet	Podiel	Podiel respondentov
Pomoc	Partner	1958	29,95	,495
	Deti	1513	23,14	,382
	Rodičia	1716	26,25	,434
	Susedia	226	3,45	,057
	Známí	560	8,56	,141
	Kolegovia	114	1,74	,029
	Iní	450	6,88	,114
	Celkom	6537	100,00	1,652

Zdroj: VEGA 11/1141/11 „Trh práce v kontexte špecifik neplatenj práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku“, EF UMB, Banská Bystrica, 2012.

Dokazuje to aj sledovaný parameter počtu detí v rodine, ktorý sa ukázal byť významný z hľadiska väčšieho množstva času venovaného neplatenj práci v prípade rodín s deťmi do 15 rokov. Súčasne odhalil, že až 23,1% podiel na neplatenj práci v rodinách pripadá na deti, čo poukazuje na nezanedbateľnú účasť potomstva na tomto type rodinných aktivít. (Tabuľka č. 9) Zároveň tento údaj potvrdzuje chápanie neplatenj práce ako významný pozitívny faktor, ktorý modeluje vytváranie blízkych sociálnych väzieb a pozitívnych závislostí medzi členmi rodiny aj na základe spoločného podieľania sa na vykonávaní

konkrétnych aktivít v rámci neplatenj práce a súčasne potvrdzuje platnosť druhej hypotézy.

Pri zisťovaní a analýze dôvodov účasti a pomoci detí pri neplatenj práci v rodinách výskum ukázal povzbudzujúci výsledok. Väčšina rodičov totiž považuje zapájanie sa detí do činností označovaných ako neplatená práca za významný prostriedok na vytváranie vlastných postojov ako významných zložiek osobnostného vyzrievania detí. Zároveň sú tieto aktivity vnímané aj ako spôsob získavania konkrétnych návykov, pri ktorých si na základe osobnej, nie sprostredkovanej skúsenosti, deti osvojujú želateľné zručnosti. Poznatok, že účasť detí pri neplatenj práci v domácnosti vedie k samostatnosti, uvedomovaniu si povinností a záväzkov, označilo za najpodstatnejší dôvod 32,1 % respondentov, že takáto pomoc pomáha u detí vytvárať si vzťah a postoje k práci považuje za dôležité 29,2 % opýtaných a v poradí tretím najčastejšie označovaným dôvodom bol ten, že aj prostredníctvom takejto pomoci si deti budujú základy vlastného hodnotového systému, ktorý nepochybne vytvára pôdorys neskoršej hodnotovej orientácie jednotlivca. Spracovaný prehľad týchto a ďalších dôvodov zachytáva tabuľka č. 10.

Tretia hypotéza neekonomického charakteru bola zameraná na problematiku vnímania perspektívy a budúceho vývoja rozsahu neplatenj práce v domácnostiach. Postulovaná hypotéza vzťahujúca sa na tento rozmer neplatenj práce vychádzala z predpokladu prevahy odpovedí tých respondentov výskumu, ktorí budú zastávať názor, že podiel neplatenj práce v ich domácnosti sa bude v budúcnosti zväčšovať. Očakávania riešiteľov sa v tomto ohľade opierali o hodnotenia aktuálnej spoločensko-ekonomickej situácie rodín na Slovensku a štatistiky, týkajúce sa stavu životnej úrovne obyvateľov našej krajiny (Vokoun (ed.) 2006; Kusá – Džambazovič 2006; Inštitút finančnej politiky MF SR, Ekonomická analýza 11, 2006; Bunčák et al. 2009; ŠÚ SR, Sociálne štatistiky 2012; ŠÚ SR, Spotrebiteľský barometer III. 2012) ako aj o odhadované trendy vývoja a prekonávania hospodárskej, finančnej, úverovej či spotrebiteľskej krízy v súčasnosti. Na základe toho mali oslovení respondenti možnosť vyjadriť svoj názor na budúci vývoj rozsahu neplatenj práce výberom z troch ponúknutých alternatív:

- neplatená práca bude v budúcnosti rásť,
- neplatená práca bude v budúcnosti klesať,
- rozsah neplatenj práce sa v budúcnosti nezmení.

Štatisticky spracované výsledky prezentuje tabuľka 11, ktorá zároveň ukazuje, že stanovená hypotéza sa nepotvrdila. Relatívna prevaha odpovedí potvrdzujúcich trend zachovania nezmeneného rozsahu neplatenj práce aj v budúcnosti (38,5%) a zároveň očakávanie jej rastu (34,3%) naznačuje, že oslovené domácnosti a ich členovia naďalej počítajú s existenciou neplatenj práce a vykonávaním jej jednotlivých druhov. Príčiny, ktoré opýtaných viedli

k takémuto stanovisku bolo možné identifikovať na základe obsahovej analýzy voľných odpovedí respondentov. Na základe toho môžeme konštatovať, že za najčastejšie dôvody poklesu rozsahu neplatennej práce boli uvádzané staroba a úbytok síl. Tieto faktory označilo za podstatné 19,8% respondentov, ktorí využili možnosť voľnej odpovede. Naopak, ako najčastejšie dôvody rastu rozsahu neplatennej práce respondenti uvádzali finančné (ekonomické) dôvody, pokles príjmov, nutnosť šetrenia či rast cien. Tieto faktory označilo ako podstatné 28,6% respondentov. Medzi najfrekvencovanejšie príčiny zachovania rozsahu neplatennej práce boli vo výskume označené také konštatovania a vnímanie neplatennej práce, ktoré ju reflektujú ako nevyhnutnú prácu v domácnostiach, ako činnosti, ktoré sa v rodinách vždy robili, robia a budú robiť, či ako stabilizované a ritualizované aktivity, ktoré sú samozrejmom súčasťou rodinného života slovenských domácností. Tieto faktory označilo za podstatné 25,5% respondentov.

Tabuľka č. 10: **Dôvody účasti detí pri neplatennej práci v domácnosti**

Účasť (pomoc) detí pri neplatennej práci v domácnosti	Odpovede		Podiel z počtu respondentov
	Počet	Podiel z počtu odpovedí	
pomáha na vlastnej skúsenosti vytvárať vzťah a postoje k práci a získavať potrebné zručnosti	833	29,2%	75,5 %
vedie k samostatnosti a zodpovednosti, uvedomovaniu si povinností a záväzkov	917	32,1%	83,1 %
pomáha budovať si vlastný hodnotový systém dôležitý v budúcom živote	673	23,5%	60,9 %
rozvíja emočný a zážitkový svet detí, podporuje rozvoj kreativity	357	12,5%	32,4 %
zbytočne ich oberá o voľný čas	27	,9%	2,5 %
deti by sa nemali podieľať na neplatennej práci v domácnosti	16	,6%	1,5 %
iné	34	1,2%	3,1 %
Celkom	2858	100,0%	258,9 %

VEGA 1/0935/13 „Neplatená práca ako potenciálny zdroj sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti a determinant individuálneho blahobytu“, EF UMB, 2013.

Uskutočnená analýza a skúmané korelácie vybraných premenných dovoľujú konštatovať, že motívy a postoje k neplatennej práci môžeme označiť za rozhodujúce determinanty pozitívneho vnímania a hodnotenia významu neplatennej práce v slovenských domácnostiach. Túto skutočnosť dokumentuje aj tabuľka č. 12, ktorá ukazuje, že negatívne vnímanie výskytu neplatennej práce ako istej ilúzie, ktorá len formálne zbližuje členov rodiny, či úplné odmietanie jej výskytu v domácnostiach, zastáva minimálny podiel respondentov. Vnímanie neplatennej práce ako istého „nutného zla“, ktoré sa musí vykonávať, podľa

zistení zastáva síce 15% opýtaných, čo len dokazuje silu a vplyv určitých fixovaných, tradovaných, osvedčených alebo nevyhnutných postupov, ktoré sa v slovenských rodinách nevykonávajú vždy dobrovoľne, ale predsa.

Tabuľka č. 11: Vývoj rozsahu neplatenej práce v budúcnosti

	Počet	Podiel	Platný podiel	Kumulatívny podiel
Klesať	734	16,6	27,2	27,2
Nezmení sa	1039	23,4	38,5	65,7
Rásť	925	20,9	34,3	100,0
Celkom	2698	60,8	100,0	
Chýbajúce	1737	39,2		
Celkom	4435	100,0		

Zdroj: VEGA 11/1141/11 „Trh práce v kontexte špecifik neplatenej práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku“, EF UMB, Banská Bystrica, 2012.

Tabuľka č. 12: Význam vykonávania neplatenej práce podľa respondentov

Vykonávanie neplatenej práce	Odpovede		
	Počet	Podiel z počtu odpovedí	Podiel z počtu respondentov
upevňuje vzťahy	451	20%	48
vytvára pocit spokojnosti	663	29%	70
prispieva k pocitu užitočnosti	553	24%	58
pomáha riešiť krízy v rodine	236	10%	25
je to len ilúzia	20	1%	2
musí sa vykonávať	353	15%	37
nemá existovať	33	1%	4
Celkom	2308	100%	244

Zdroj: VEGA 1/0935/13 „Neplatená práca ako potenciálny zdroj sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti a determinant individuálneho blahobytu“, EF UMB, Banská Bystrica, 2014.

Neplatená práca na Slovensku v širších súvislostiach

Výsledky primárneho výskumu umožňujú aj detailnejší pohľad na niektoré ďalšie korelácie využiteľné pre interpretáciu širších súvislostí neplatenej práce v našich podmienkach. V tomto smere je zaujímavé už spomínané rodové hľadisko. Postavenie muža a ženy v rodine totiž ovplyvňuje celkový objem participácie pohlaví na vykonávaní neplatenej práce. Dostupné zdroje údajov (Antonopoulos – Hirway 2009; OECD 2011) dovoľujú konštatovať, že vo všetkých skúmaných krajinách venujú viac času neplatenej práci ženy (4,7 hodiny/denne) ako muži (2,2 hodiny/denne). Toto zistenie platí na základe realizovaného výskumu aj pre Slovensko. Ak berieme do úvahy sezónne aj nesezónne činnosti, ženy sa venujú neplatenej práci v priemere 4,41 hodiny

denne, v prípade mužov v oslovených slovenských domácnostiach sú to 2,43 hodiny denne. Výskum zároveň potvrdil pretrvávajúcu tendenciu prerozdelenia jednotlivých druhov neplatenj práce v domácnostiach na tzv. „mužské“ (oprava strojov a zariadení, výstavba a rekonštrukcie) a typicky „ženské“ práce (príprava jedál, upratovanie, starostlivosť o deti).

Z hľadiska socio-ekonomických súvislostí medzi zaujímavé poznatky, ktoré prinieslo skúmanie neplatenj práce z hľadiska účasti na jej vykonávaní podľa pohľavia patrí zistenie, že ženy v rozvinutých štátoch (OECD 2011) majú rozsah neplatenj práce približne rovnaký ako ženy v rozvojových štátoch aj napriek tomu, že vykazujú vyššiu mieru zamestnanosti a dlhší priemerný čas venovaný platenj práci. (Huňady – Orviská 2013) Problém dvojitej záťaže žien v rozvinutých krajinách (tzv. Dual-Career-Family či Double-Burden) je však aj v tejto kategórii krajín diferencovaný. V štátoch ako je napríklad Nemecko, Holandsko či Spojené kráľovstvo je väčšie množstvo času, ktoré trávia ženy v platenom zamestnaní kompenzované menším množstvom času venovaného neplatenj práci. Táto závislosť sa však v podmienkach Slovenska nepotvrdila. (Považanová – Nedelová 2012) Túto skutočnosť je možné interpretovať z rôznych uhlov pohľadu. Ak berieme do úvahy historicko-ekonomické hľadisko, tak je potrebné konštatovať, že participácia slovenských (československých) žien na trhu práce sa vo zvýšenej miere začala prejavovať ešte v období budovania socializmu. Nárast zamestnanosti žien však zároveň nesprievádzalo zníženie objemu neplatenj práce v domácnostiach aj preto, lebo vtedajšie slovenské domácnosti, na rozdiel od tých v západnej Európe, neboli vybavené modernými technológiami a domácimi spotrebičmi (pračka, sušička, umývačka riadu, mikrovlnná rúra a pod.), ktoré by ženám uľahčovali predovšetkým domáce práce, ktoré majú svojim objemom a zároveň významom, výrazné zastúpenie v rámci jednotlivých kategórií neplatenj práce. Uvedený stav pretrvávajúcej záťaže žien mimo plateného zamestnania bol ovplyvnený aj nerozvinutosťou terciálnej sféry v podobe nedostupných (neexistujúcich) trhových substitútov v oblasti služieb (donáška jedla, e-shopy, upratovacie služby, au pair služby, zariadenia pre seniorov, značkový servis automobilov, služby záhradných architektov). Ďalším dôvodom dvojitej záťaže žien v slovenských domácnostiach môže byť z dlhodobého hľadiska a v podstate až do súčasnosti fakt, že nemáme vytvorenú tradíciu vykonávania čiastkových pracovných úväzkov, ktoré vytvárajú lepší priestor pre zladovanie pracovných a rodinných povinností žien.

Ďalším významným poznatkom realizovaného výskumu bolo zistenie rozsahu a hodnoty neplatenj práce v jednotlivých regiónoch Slovenska (na úrovni NUTS 3). V tomto smere existujú značné rozdiely už v rámci jednotlivých socioekonomických charakteristík regiónov. Determinanty, ktoré to najvýraznejšie ovplyvňujú sú predovšetkým ekonomický potenciál regiónov,

Ľudský potenciál, technická vybavenosť, stav a kvalita infraštruktúry či dostupnosť regiónu. To všetko sa prirodzene odráža v úrovni priemerných miezd a miere nezamestnanosti v jednotlivých oblastiach Slovenska. V rámci týchto charakteristík je možné už dlhodobo sledovať výrazné rozdiely najmä medzi Bratislavským krajom a ostatnými regiónmi Slovenska, pričom rozdiely sú tým markantnejšie, čím je región vzdialenejší od Bratislavy smerom na východ, s najhoršou pozíciou Prešovského kraja.

Náš výskum potvrdil značné regionálne rozdiely v objeme neplatenj práce. Najväčší priemerný týždenný objem neplatenj práce za domácnosť bol zistený v Žilinskom kraji (88,84 hodín); nasledovali Nitriansky kraj (86,26 hodín), Trnavský kraj (81,79 hod.), Prešovský kraj (79,23 hod.), Banskobystrický kraj (72,38 hod.), Košický kraj (70, 88 hod.), Trenčiansky kraj (69,79 hod.) a najmenší rozsah neplatenj práce bol v Bratislavskom kraji (54,99 hod.). Je zaujímavé, že najväčší rozsah neplatenj práce nebol zistený v regióne s najvyššou mierou nezamestnanosti (Prešovský kraj), ako sa pôvodne predpokladalo. (Uramová – Tuschlová 2012)

Interpretácia skutočnosti, že v rámci regiónov Slovenska miera nezamestnanosti nezvyšuje rozsah neplatenj práce, môže byť rôzna. Jednou z možností vysvetlenia tejto negatívnej korelácie môže byť to, že nezamestnaní, a zvlášť kategória ťažko zamestnateľných ľudí (dlhodobo nezamestnaní, ľudia s najnižším vzdelaním, znevýhodnené sociálne skupiny a pod.), po istom čase strávenom mimo trhu práce strácajú pracovné návyky, zručnosti a schopnosti vykonávať konkrétne typy činností, ktoré patria aj do jednotlivých kategórií neplatenj práce. Vysvetlením zároveň môže byť aj celková strata motivácie, chuti a záujmu chcieť niečo urobiť, podieľať sa na chode domácnosti, práve z dôvodov neuplatniteľnosti sa na trhu práce, ktorý sprevádzajú pocity menejcennosti, neúčinnosti a zbytočnosti aj vo vzťahu k tým najbližším. Ďalším vysvetlením môže byť naopak neoficiálna práca (čierna – tieňová ekonomika), vykonávaním ktorej cieľová skupina evidovaných nezamestnaných získava istý objem finančných prostriedkov potrebných na živobytie. Pretože takto získané zdroje nie sú oficiálne a zároveň odvedená práca nie je vykonávaná v rámci rodinných povinností a pre rodinu, neobjavil sa jej rozsah medzi sledovanými činnosťami neplatenj práce v domácnostiach.

Paralelne sledovaná kategória druh bývania oslovených domácností (rodinný dom, byt v obytnom dome, iný druh bývania) sa z hľadiska množstva vykonávanej neplatenj práce ukázala byť rovnako štatisticky významnou premennou. Pozitívna korelácia bola preukázaná v prípade vzťahu rodinný dom a objem neplatenj práce, dokonca bez ohľadu na lokalizáciu rodinného domu. Znamená to, že domácnosti, ktoré bývajú v rodinných domoch vykonávajú väčší objem neplatenj práce ako domácnosti žijúce v bytoch a to bez ohľadu na to, či tento je situovaný v meste alebo inej obci.

Zistená závislosť týkajúca sa veľkosti neplatennej práce a miesta bývania podľa typológie (krajské mesto, mesto, iná obec) prináša rovnako zaujímavú informáciu. Na jej základe môžeme vysloviť záver, že obyvatelia v menších obciach, prípadne obciach so štatútom mesta, venujú neplatennej práci väčší priestor a má pre nich vyššiu mieru dôležitosti ako v krajských mestách, kde obyvatelia zrejme častejšie siahajú po dostupných trhových substitútoch a redukujú tak objem neplatennej práce vo svojich domácnostiach. Prostredie dediny je na Slovensku naďalej považované za miesto, kde sa ľudia viac poznávajú, správajú sa a konajú v duchu pretrvávajúcich a zaužívaných rituálov a klasických, osvedčených postupov (svadby, výstavba rodinných domov, domáce práce, obrábanie pôdy a pestovanie plodín) a v tomto duchu si väčšinu druhov neplatennej práce zabezpečujú svojpomocne a recipročne.

V rámci výskumu bola časť tematických modulov zameraná aj na zisťovanie možností vytvárania substitútov neplatennej práce na oficiálnom trhu. Cieľom bolo preskúmať možnosti znižovania objemu neplatennej práce v slovenských domácnostiach využívaním práve takto orientovanej trhovej ponuky a odhaliť tie determinanty pretrvávania neplatennej práce, ktoré vykazujú známky otvorenosti voči takejto zmene. Na druhej strane je na základe zistených výsledkov možné identifikovať aj tzv. konzervatívne postoje a dôvody vykonávania neplatennej práce v domácnostiach ako priestor, kde prienik trhu môže byť problematický alebo dokonca nežiaduci. Na základe zistení možno povedať, že vo väčšine sledovaných kategórií neplatennej práce, okrem kategórie palivo a oprava automobilu, si oslovené slovenské domácnosti tieto činnosti dokážu zabezpečiť samy. Ak uvažujú o potenciálnom využití trhových substitútov, tak tieto sa týkajú viac služieb pre domácnosť (príprava jedál, upratovanie či opravy a údržba) ako osobných služieb (starostlivosť o deti a dospelých). Toto zistenie koreluje s výraznou preferenciou vzťahovo-emočných motívov výskytu a pretrvávania neplatennej práce v slovenských rodinách. Neprekvapuje preto, že redukovanie starostlivosti o najbližších (deti, rodičia) je ešte stále vo väčšine prípadov nezlučiteľné s predstavou „zakúpenia“ starostlivosti na trhu ako produktu (služby), ktorá by mala nahrádzať osobnú rodičovskú lásku či splnenie si záväzkov doopatrovania rodičov vlastnými silami. (Potančok 2010: 128)

Záver

Prezentované vybrané výsledky realizovaného empirického výskumu neplatennej práce v podmienkach Slovenska priniesli najpodnetnejšie poznanie v tom smere, že neplatená práca v jej skúmaných formách a podobách do prostredia slovenskej rodiny naďalej patrí. Dokumentujú to aj potvrdené hypotézy neekonomického charakteru, ktoré boli založené na predpokladoch, že neplatená práca má pozitívne sociálne efekty a preto prevláda kladný postoj

k neplatenj práci, že pri motivácii respondentov k neplatenj práci prevláda jej úloha výchovného vzoru a dôvody upevňovania vzťahov v rodine, ako aj očakávanie, že pri vykonávaní neplatenj práce v domácnosti respondentom najčastejšie pomáhajú rodinní príslušníci (partner, deti a rodičia).

Prevažujúca vysoká sociálna hodnota neplatenj práce v sledovaných slovenských domácnostiach determinuje zároveň očakávanie zachovania jej objemu, prípadne nárast jej vykonávania aj v budúcnosti, čo potvrdzujú až 3/4 oslovených respondentov. Evidentné je to pri všetkých kategóriách neplatenj práce, pričom najvýraznejšie sa táto tendencia podľa respondentov dotkne kategórií Záhradkárstvo a zvieratá, Domáce práce a Nakupovanie a služby. Produkty a služby spadajúce do uvedených kategórií budú zrejme naďalej zabezpečované mimo oficiálneho trhu a dopyt po nich bude naďalej stagnovať. V prípade kategórie Opravy a údržba výsledky signalizujú zaujímavé zistenie vo vzťahu k trhovým substitútom a odhaľujú tým potenciálnu hladinu spotrebiteľského záujmu. Výsledky totiž naznačujú, že produkty a služby v tejto kategórii považujú respondenti za drahé, menej kvalitné a nedostupné, čo zapríčiňuje zachovanie, prípadne zväčšenie objemu ich vykonávania naďalej v domácom prostredí. Tento fakt je tak zároveň signálom, aké parametre a kritériá spotrebiteľ zohľadňuje pri rozhodovaní sa o využití trhovej ponuky.

Zotrvávanie, či dokonca v prípade niektorých tovarov a služieb preferovanie výsledkov domácej práce (výroby), má svoje príčiny okrem iného aj vo fenoméne, ktorý stál doteraz mimo oficiálnej pozornosti a záujmu. Ide o to, že masová veľkovýroba a produkcia s cieľom dosahovania minimálnych nákladov a maximalizácie ziskov, produkuje čím ďalej tým častejšie tovary a ponúka služby, ktoré sú na hranici kvality, deklarovanej životnosti a spotrebiteľskej použiteľnosti. Mnohé prípady dokonca evokujú stav etického hazardu nielen s ľudskou dôverou, ale čo je horšie, aj s ľudským zdravím a bezpečnosťou.

Závery vyplývajúce z uvedených preferencií potvrdzujú tendenciu prevahy konzervatívnych, tradicionalistických postojov k neplatenj práci v podmienkach Slovenska. V tejto súvislosti je preto podstatným zistením, že ekonomická interpretácia neplatenj práce (vedená snahou o zapracovanie jej kvantifikovaného objemu do HDP a úsilím o znižovanie jej rozsahu vytváraním ponuky trhových substitútov), naráža na neekonomické determinanty, ktoré výrazným spôsobom ovplyvňujú jej ďalšie pretrvávanie a vykonávanie v domácnostiach. Dokumentuje to aj celková štruktúra objemu neplatenj práce podľa jej základných kategórií. Výrazný rozsah (v hodinách týždenne) neplatenj práce v slovenských domácnostiach pripadá na tie činnosti a práce, ktoré respondenti označovali ako tradičné, prispievajúce k utužovaniu vzťahov v rodinách a vykonávané dobrovoľne. Patria medzi ne predovšetkým aktivity v rámci kategórií príprava jedál, domáce práce – upratovanie a starostlivosť o deti, teda

tie činnosti, ktoré sa odohrávajú v intímnom prostredí rodiny a na ktorých sa podieľajú najbližší rodinní príslušníci.

Rozhodujúcou sa v tomto smere stáva situovanosť vykonávania uvedených kategórií neplatennej práce práve v prostredí rodiny, ktorej sociálna realita je v dnešnej spoločnosti veľmi rôznorodá, ambivalentná a multiperspektívna. Z hľadiska nášho záujmu je podstatné chápanie rodiny a jej príslušníkov ako potenciálnych spotrebiteľov trhových substitútov adekvátnych jednotlivým formám neplatennej práce vykonávaných v domácnostiach. Problematickosť a jednoznačnosť takejto spotrebiteľskej orientácie je však výrazne komplikovaná práve motivovanosťou k takémuto správaniu, teda dôvodmi, pre ktoré by rodiny mali vytvárať dopyt po trhových alternatívach. Ako vyplýva z odborných analýz a výskumov (Huinink 1995; Fula 2011; Potančoková 2013), súčasné rodiny žijú v protirečeniach, ktoré sa prejavujú hneď v niekoľkých rovinách. Ide o:

- protirečenie medzi doznievajúcimi tradičnými vzormi správania sa s dôrazom na pretrvávajúce konvencie, klasické prerozdelenie rolí medzi členmi rodiny (otec – mama, dieťa – rodič, starí rodičia – vnúčatá) a stúpajúcimi nárokmi na individuálnu autonómiu, samostatnosť, znižovanie vzájomnej odkázanosti a závislosti jednotlivých členov rodiny medzi sebou,
- protirečenie medzi pracovným a súkromným svetom, medzi nárokmi súvisiacimi s kariérou (oboch pohlaví), rastúcim podielom času stráveného mimo rodiny a požiadavkami na fungovanie samotnej rodiny v podobe vytvárania zodpovedajúceho podporného, chápaného a harmonického zázemia medzi jej členmi,
- protirečenie medzi rozširujúcimi sa divergentnými možnosťami modelovania si vlastného života mimo rodiny a potrebou naďalej fixovať nevyhnutné trvalé vzťahy,
- protirečenia medzi náročnými individuálnymi očakávaniami od rodiny a nedostatočnou oficiálnou spoločenskou podporou ich napĺňania.

Na pozadí týchto antagonizmov preto môžeme uvažovať o dvoch základných modeloch súčasnej rodiny: patriarchálnej a liberálnej, aj keď je zrejmé, že jednoznačné vymedzenie charakteristík oboch by vyžadovalo vypracovanie množstva ukazovateľov, pomocou ktorých by sme dokázali identifikovať prevažujúci spôsob života priemernej slovenskej domácnosti. (Ondrejko – Majerčíková 2006)

Zastávame názor, že práve postoje a motívy k vykonávaniu jednotlivých foriem neplatennej práce v rodinách môžu byť jedným z podstatných ukazovateľov, ktoré dovoľujú vnímať domácnosť ako otvorenú, liberálnu, protrhovo orientovanú a naopak, ako domácnosť, v ktorej naďalej prevažujú prvky zaužívanej rodinnej každodennosti a ktorej spotrebiteľský potenciál

smerom k trhovým substitútom neplatenej práce bude z ekonomického hľadiska zanedbateľný.

Marián Kika vyštudoval sociológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Po skončení štúdia sa vo VUS Praha venoval empirickým sociologickým výskumom v oblasti personálneho a sociálneho rozvoja. Po absolvovaní štúdia personálneho manažmentu v Glasgowe prešiel do podnikovej sféry, kde sa venoval problematike riadenia a rozvoja ľudských zdrojov. Doktorandské štúdium absolvoval na FFUK v Bratislave. Od r. 2003 prednáša sociológiu a aplikované sociologické predmety na Ekonomickej fakulte UMB v Banskej Bystrici. Venuje sa sociologickým otázkam organizácie, riadenia a sociologickej metodológii. V rámci vedecko-výskumnej činnosti participuje na domácich i medzinárodných projektoch riešených na EF UMB.

Miriám Martinkovičová pôsobí ako docentka na Ekonomickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, kde vyučuje filozofiu, etiku a politológiu. V rámci svojich výskumných aktivít sa venuje problematike aplikovaných profesijných etík, predovšetkým podnikateľskej etike a etike vo verejnej správe, profesionalizácii zamestnancov a sociálnej inteligencii jednotlivcov. Je autorkou monografie *Etika ako súčasť profesionalizácie zamestnancov verejnej správy* (2009), spolueditorkou série zborníkov *Etika v ekonomickom prostredí* (1999, 2000, 2005).

LITERATÚRA

- ANTONOPOULOS, R., 2009: The Unpaid Care Work – Paid Work Connection. Working Paper no. 86. Geneve: ILO, 61 s.
- ANTONOPOULOS, R. – HIRWAY, I., 2009: Unpaid Work and the Economy: Gender, Time Use and Poverty in Developing Countries. New York: Palgrave Macmillan, 336 s.
- BAUSOVÁ, M., 2002: Dnes už nie je také jasné, kto upratal. (Deľba domácich prác a výchovy detí v súčasnej slovenskej rodine). In: Chorvát, I. (ed.). *Premeny rodiny v urbánnom prostredí*. Banská Bystrica: Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií, s. 55-61.
- BECK, U., 2004: Riziková spoločnosť: na ceste k jinej moderně. Praha: SLON, 431 s.
- BIERZOVÁ, J., 2006: Rozdelení domácich prác v rodinách s deťmi. In: *Gender, rovné príležitosti*, výzkum. 7, č. 1, s. 19-26.
- BODNÁROVÁ, B., 2008: Mladé rodiny: deti a zamestnanie. Bratislava: IVPR, 71 s.
- BRUYN-HUNDT, M., 1996: *The Economics of Unpaid Work*. Amsterdam: Thela-Publishers. 220 s.
- BURDA, M. – WYPLOSZ, Ch., 2013: *Macroeconomics (a European Text)*. London: Oxford University Press. 576 s.
- BÚTOROVÁ, Z. a kol., 2008: *Ona a on na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. 365 s.

- BUNČÁK, J. – DŽAMBAZOVIČ, R. – HRABOVSKÝ, M. – SOPÓCI, J., 2009: Názory občanov na budúcnosť Slovenska. Bratislava: Ekonomický ústav SAV. 96 s.
- CROMPTON, R. – LYONETTE, C., 2005: Work-Life 'Balance' in Europe[online]. London: City University [cit. 2014-04-05]. Dostupné z: <http://www.genet.ac.uk/workpapers/GeNet2005p10.pdf>
- CVIKOVÁ, J. (ed.), 2010: Rodová perspektíva v ekonómii. Bratislava: ASPEKT. 158 s.
- EUROPEAN COMMUNITIES, 2009: Harmonised European Time Use Surveys 2008 Guidelines. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 206 s.
- FEDÁKOVÁ, D., 2011: Pracovné a rodinné prostredie zamestnaných. Prešov: UNIVERSUM-EU. 99 s.
- FILADELFIOVÁ, J., 2010: Ženy a muži v práci a v rodine. In: Cviková, J. (ed.). 2010. Rodová perspektíva v ekonómii. Bratislava: ASPEKT. s. 79-117.
- FULA, M., 2011: Valorizácia sociálnej roly rodiny. In: Hardy, M. – Dudášová, T. – Vranková, E. – Hrašková, A. (eds.): Sociálna patológia rodiny. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety. s. 116-124.
- GLOSÁR RODOVEJ TERMINOLÓGIE[online]. 2012. [cit. 2012-06-15]. Dostupné z: <http://glosar.aspekt.sk/default.aspx?smi=1&ami=1>
- GOLDSCHMIDT-CLERMONT, L. – PAGNOSSIN-ALIGISAKIS, E., 1995: Measures of Unrecorded Economic Activities in Fourteen Countries. In: Background Papers Human Development Report 1995 [online]. New York: United Nations Development Programme [cit.2012-10-16] Dostupné z: http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1995/papers/luisella_goldschmidt-clermont.pdf
- GURÁŇ, P. – FILADELFIOVÁ, J. – RITOMSKÝ, A., 1997: Tradičné verus moderné zmeny a život súčasných rodín. In: Sociológia, roč. 29, č. 1, s. 5-20.
- HARDY, M. – DUDÁŠOVÁ, T. – VRANKOVÁ, E. – HRAŠKOVÁ, A. (eds.), 2011: Sociálna patológia rodiny. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety. 365 s.
- HAŠKOVÁ, H., 2004: Měníci se názory na role mužů a žen v české společnosti na přelomu tisíciletí. In: Darulová, J. – Košťálová, K. (eds.)Sféry ženy. Sociológia, etnológia, história. Banská Bystrica: UMB, s 158-168.
- HOCHSCHILD, A. R., 2003: The Commercialization of Intimate Life: Notes from Home and Work. Berkeley: University of California Press, 313 s.
- HÖHNE, S. – KUCHAROVÁ, V., a kol. 2010: Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 108 s.
- HUŇADY, J. – ORVISKÁ, M., 2013: Faktory motivácie k neplatenj práci a niektoré politické implikácie. In: Medzinárodná vedecká konferencia Globalizácia a jej sociálno-ekonomické dôsledky '13. Žilina: Žilinská univerzita, 14 s.
- HUININK, J., 1995: Warum noch Familie? Zur Attraktivität von Partnerschaft und Elternschaft in unserer Gesellschaft. (Lebensverläufe und gesellschaftlicher Wandel). Frankfurt am Main: Campus Verlag, 385 s.

- CHALOUPKOVÁ, J., 2005: Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti. In: Sociologický časopis, 41, č. 1, s. 57-77.
- CHAPMAN, T., 2004: *Gender and Domestic Life: Changing Practices in Family and Households*. New York: Palgrave Macmillan, 249 s.
- CHORVÁT, I. (ed.). 2002: *Premeny rodiny v urbánnom prostredí*. Banská Bystrica: Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií. 208 s.
- CHORVÁT, I. 2006. K niektorým aspektom rodového prístupu k výchove detí a prácam v domácnosti. In: Sociológia, 38, č. 1, s. 31 – 48.
- INŠTITÚT FINANČNEJ POLITIKY MF SR. 2006: Porovnanie životnej úrovne na Slovensku v rokoch 1989-2005. Ekonomická analýza 11 [online]. Bratislava IFP MF [cit. 2012-10-10] Dostupné z: <http://www.financie.gov.sk/ifp>
- KAŠČÁKOVÁ, A. – NEDELOVÁ, G., 2014: Odhad veľkosti neplatenj práce v domácnostiach na Slovensku v rokoch 2011 a 2012. In *Forum Statisticum Slovaca* 10, č. 4, s. 79-85.
- KAŠČÁKOVÁ, A. – NEDELOVÁ, G., 2014a: Komparácia objemu a štruktúry NP v domácnostiach na Slovensku. In: Ľapinová, E. – Gubalová, J (eds.) *Determinanty využívania flexibilizácie práce v SR z pohľadu rodiny a ich implementácia do sociálneho systému*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica: Vydavateľstvo UMB –Belianum. CD-ROM.
- KLOCOKOVÁ, J., 2004: Domáce práce z perspektívy symbolických funkcií a sociálnych významov. In: Sociológia 36, č. 5, 2004, s 455-472.
- KOTOWSKA, I. E. et al. 2011: *Second European quality of life survey: family life and work* [online]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities [cit. 2014-05-05]. Dostupné z: http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_ocument/ef1002en.pdf
- KŘÍŽKOVÁ, A. (ed.) – Maříková, H. – Hašková, H. – Bierzová, J., 2006: *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 105 s.
- KŘÍŽKOVÁ, A. – DUDOVÁ, R. – HAŠKOVÁ, H. – MAŘÍKOVÁ, H. – UHDE, Z., (eds.) 2008: *Práce a péče: proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: SLON, 163 s.
- KUSÁ, Z. – DŽAMBAZOVIČ, R. (eds.) 2006: *Chudoba v slovenskej spoločnosti a vzťah slovenskej spoločnosti k chudobe*. Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST: 14.-16. 11. 2005. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2006, 301 s.
- LAPIŇOVÁ, E., 2013: Voľba rodičov medzi starostlivosťou o deti a medzi zamestnaním a faktory, ktoré na ňu vplývajú. In: Uramová, M. et al. (eds.) *Trh práce v kontexte špecifik neplatenj práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku*. Banská Bystrica: EF UMB. CD-ROM.
- LATIGO, A. A. R. – NEIJWA, M., 2005: *A New Round of Time-Use Studies for Africa: Measuring Unpaid Work for Pro-Poor Development Policies*. In *Unpaid Work and the Economy: Gender Poverty and the Millennium Development Goals* [online]. New York: Bureau for Development Policy [cit. 2012-09-11]. 23 s.

- Dostupné z: http://www.levyinstitute.org/undp-levy-conference/papers/paper_Latigo.pdf
- LEAHY, M. – DOUGHNEY, J., 2006: Women, Work and Preference Formation: a Critique of Catherine Hakim's Preference Theory. In: *Journal of Business Systems, Governance and Ethics*. 1, č. 1, s. 37-48.
- LOUTFI, M. F. (ed.), 2001: *Women, Gender and Work: What is Equality and How Do We Get There?* Geneva: ILO, 565 s.
- McCLOUGHAN, P. – BATT, W. H. – COSTINE, M. – SCULLY, D., 2011: *Second European Quality of Life Survey. Participation in Volunteering and Unpaid Work.* European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2011. 66 s.
- MARTINKOVIČOVÁ, M. – KIKA, M., 2012: Socio-kultúrne aspekty neplatenej práce. In: *Ekonomika a spoločnosť* 13, č. 2, s. 125-136.
- MIRANDA, V., 2011: *Cooking, Caring and Volunteering: Unpaid Work Around the World*[online]. OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 116[cit. 2012-03-19] OECD Publishing. Dostupné z: [http://search.oecd.org/officialdocuments/displaydocumentpdf/?cote=DELSA/ELSA/WD/SEM\(2011\)1&doclanguage=en](http://search.oecd.org/officialdocuments/displaydocumentpdf/?cote=DELSA/ELSA/WD/SEM(2011)1&doclanguage=en)
- MOŽNÝ, I., 2006: *Rodina a spoločnosť*. Praha: Sociologické nakladateľství. 311 s.
- NASER, K., 2012: Konflikt práca – rodina. Pozitívne prežívanie a preferencia hodnotových typov. In: *Človek a spoločnosť*[online]. 15, č. 1, s. 1-11.[cit. 2014-04-10] Dostupné z: http://www.saske.sk/cas/public/media/5969/Naser_Konflikt%20praca-rodina,%20pozitivne%20prezivanie%20a%20preferencia%20hodnotovych%20typov.pdf
- OECD, 2011: *Cooking and Caring, Building and Repairing Around the World. Society at a Glance 2011*[online]. OECD: Social Indicators[cit. 2014-04-10].Dostupné z: <http://www.oecd.org/els/socialpoliciesanddata/societyataglance2011-oecd-social-indicators.htm>
- ONDREJKOVIČ, P. – MAJERČÍKOVÁ, J., 2006: Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine – kontinuita a zmena. Príspevok k diskusii o charaktere rodiny na Slovensku. In: *Sociológia* 38, č. 1, 2006, s. 5-30.
- PICCHIO, A., 2003: *Unpaid Work and the Economy*. London: Routledge, 255 s.
- PISÁR, P. a kol., 2008: *Rovnosť príležitostí na trhu práce*. Banská Bystrica: Regionálne európske informačné centrum Banská Bystrica a Ústav vedy a výskumu UMB, 137 s.
- PORUBÁNOVÁ, S., 2011: Problémy a výzvy zosúladovania pracovného, rodinného a súkromného života v Slovenskej republike. In: *Komparatívni analýza situácie v oblasti sťahovania rodinného a pracovného života. Minianalýzy situácie v oblasti harmonizácie práce a rodiny ve čtyřech partnerských zemích*[online]. Praha: *Gender Studies*, 74 s. [cit. 2013-10-04]. Dostupné z: http://www.genderstudies.cz/download/Komparativni_analyza.pdf
- POTANČOK, J., 2010: Zmeny v chápaní úlohy otca v súčasnej rodine. In: *Sociológia* 42, č. 2, s. 113-133.

- POTANČOKOVÁ, M., 2013: Rodina a životné dráhy mladých dospelých. In: Krivý, V. (ed.): Ako sa mení slovenská spoločnosť. Bratislava: Sociologický ústav, s. 89-127.
- POVAŽANOVÁ, M. – NEDELOVÁ, G., 2012: Neplatená práca v SR v porovnaní s vybranými krajinami svetového hospodárstva. In: Uramová, M. et al. (eds.) Trh práce v kontexte špecifik neplatennej práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku. Banská Bystrica: EF UMB. CD-ROM.
- POVAŽANOVÁ, M. – PALA, J., 2011: Metódy merania monetárnej hodnoty neplatennej práce. In: Nové trendy-nové nápady: mezinárodná vedecká konferencia: zborník príspevků. Znojmo: Soukromá vysoká škola ekonomická. [CD-ROM].
- REŠOVSKÝ, J., 2011: Potrebujeme naša spoločnosť v 21. storočí rodinu? In: Juhašíková, I. – Štukovská, Z. Kvalita života v podmienkach globalizácie: zborník príspevkov z vedeckej konferencie Štatistického úradu SR, 26.-27.október 2011. Bratislava: Štatistický úrad SR. CD-ROM.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR., 2012: Trendy sociálneho vývoja v Slovenskej republike. Sekcia sociálnych štatistík a demografie, Bratislava 2012.
- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR., 2012: Trendy sociálneho vývoja v Slovenskej republike. Sekcia podnikových štatistík. Spotrebiteľský barometer III[online]. Bratislava: Štatistický úrad [cit. 2012-09-10] Dostupné z: <http://portal.statistics.sk/files/Uvvm/y2012/sb0312.pdf>
- URAMOVÁ, M. – TUSCHLOVÁ, M., 2012: Špecifiká trhu práce na Slovensku a v Banskobystrickom kraji. In: Perspective 16, č. 18, s. 24-28.
- VALENTOVÁ, M., 2004: Rovnováha medzi rodinným životom a pracovnou kariérou v kontextu ženskej zamestnanosti. Mezinárodná srovnávací studie[online]. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálnych věcí, výzkumné centrum Brno, 2004. 32 s.[cit. 2014-05-02]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_152.pdf
- VANO, B. (ed.), 2007: Populačný vývoj v Slovenskej republike v 2006[online]. Bratislava: INFSTAT[cit. 2014-05-02]. Dostupný z: http://www.infostat.sk/vdc/pdf/Popvyv_2006_final.pdf
- VOKOUN, J. (ed.), 2006: Megatrendy – dôsledky zmien v demografickom vývoji a urbanizácii na Slovensku. In Expertízne štúdie[online] Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 2006. [cit. 2014-05-02]. Dostupné z: [ES04-Vokoun-Brzica-Kacirkova-Megatrendy.pdf](http://www.es04-vokoun-brzica-kacirkova-megatrendy.pdf)
- WOMEN IN WORLD, 2010: Trends and Statistics[online]. New York: UN, 255 s. [cit. 2014-05-02]. Dostupné z: http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/Worldswomen/WW_full%20report_color.pdf